

*Ганна Бутырчык
Марына Казлоўская*

**«ЯНО – НАША ЗЯМЛЯ, НЕЛЮБИМАЯ НАМІ І СТРАШНАЯ...»:
СІМВОЛІКА ДЗІКАГА ПАЛЯВАННЯ Ў АПОВЕСЦІ У. КАРАТКЕВІЧА
«ДЗІКАЕ ПАЛЯВАННЕ КАРАЛЯ СТАХА»**

Асоба Уладзіміра Караткевіча сталася знакавай для беларускай культуры XX ст. Значэнне яго творчасці не абмяжоўваецца стварэннем беларускай гістарычнай літаратуры альбо небывалай дагэтуль папулярнасцю айчыннага пісьменства ў масавага чытача. Напісанае ім належыць вечнасці. Уладзімір Караткевіч, як і Ян Баршчэўскі і Вацлаў Ластоўскі, тварыў нацыянальны міф, адкрываючы таямніцы беларускай душы.

Філасофская глыбіня і маштабнасць творчасці У. Караткевіча яскрава выяўляецца ў аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» (1950, 1958). Варта пагадзіцца з меркаваннем А. Макміліна: «Дзікае паляванне караля Стаха» працуе на ўсіх узроўнях: як гатычны аповед, поўны жахаў, як дэтэктыў, як любоўная гісторыя, як апісанне старой культуры і сумнага яе заняпаду, часткова ад нанесеных самой сабе ран, і, апроча ўсяго, як сцвярджэнне жыццяздольнасці Беларусі» [4, 272]. Спасцігнуць глыбінны сэнс твора, які найчасцей разглядаецца як гістарычна-дэтэктыўная аповесць, дазваляе шматузроўневая інтэрпрэтацыя сімвала дзікага палявання.

Сімвал найчасцей вызначаюць, суадносячы яго з сумежнымі катэгорыямі вобраза і знака. Сімвал – вобраз, узяты ў аспекце сваёй знакавасці (дзе прадметны вобраз і яго глыбінны сэнс суадносяцца як план выражэння і план зместу). Аднак, у адрозненне ад вобраза, сімвал не тоесны самому сабе, а ў адрозненне ад знака, прадугледжвае сэнсавую множнасць. Можна казаць пра адсутнасць у сімвала непасрэднай сувязі і тоеснасці зместу з тым, што сімвалізуецца. Гэта стварае шырокае поле для шматлікіх інтэрпрэтацый. Дыялагічная прырода мастацкай творчасці, дэклараваная М. Бахціным і яго наступнікамі (напрыклад, інтэртэкстуальнасць Ю. Крысцевай), дазваляе сцвярджаць, што тлумачэнне сімвала ёсць дыялагічная форма ведаў, а значыць глыбінны сэнс сімвала раскрываецца ўнутры сітуацыі дыялога. Прыкладамі разгляду сімвала ў шырокім культуралагічным кантэксце могуць быць тэорыі З. Фрэйда і К. Юнга (сімвал і праблема несвядомага), Э. Касірэра (сімвал і праблемы культуры), Л. Вітгенштэйна (сімвал і праблемы мовы), М. Хайдэгера (сімвал і экзістэнцыя). Пры дэшыфроўцы сімвала, такім чынам, улічваецца як тэкставая, так і пазатэкставая рэальнасць. Змястоўнасць сімвала дэтэрмінуецца яго шматзначнасцю. Літаральны, першасны сэнс арганічна спалучаецца з другасным, іншасказальным. Як сцвярджае С. Радыёнава, «аб'ядноўваючы розныя планы рэальнасці ў адзінае цэлае, сімвал стварае ўласную шматпластавую структуру, сэнсавую перспектыву, тлумачэнне і разуменне якой патрабуе ад інтэрпрэтатара работы з кодамі рознага ўзроўню» [5, 899].

Відавочнымі ўзроўнямі вытлумачэння сімвала дзікага палявання з'яўляюцца гістарычны (легенда пра паляванне караля Стаха) і дэтэктыўны (выкрыццё Беларэцкім палявання Дубатоўка). Ключ да спасціжэння глыбіннага, надтэкставага сэнсу сімвала дае інтэрпрэтацыя дзікага палявання аўтарам старажытнай легенды: «*Яно – наша зямля, нелюбімая намі і страшная*» [3, 48].

Ананімны аўтар легенды атаясамлівае дзікае паляванне з зямлёй. Паняцце *наша зямля* можа разглядацца У. Караткевічам на некалькіх узроўнях: спадчына, Балотныя Яліны; краіна, Беларусь; Сусвет. Адпаведна дзікае паляванне можна раскрываць у дачыненні да гісторыі роду (Яноўскія), на-рода (беларусы), чалавецтва. Кожны папярэдні кампанент выступае складнікам наступнага, суадносячыся з ім як частка з цэлым. Месца (прастора) і гісторыя (час), такім чынам, з'яўляюцца асноўнымі катэгорыямі пры аналізе пазначанага сімвала.

Дзікае паляванне цесна звязана з беларускімі балотамі, яно прыходзіць з іх і ў іх знікае. Пісьменнік выкарыстоўвае ўсю палітру сэнсавых адценняў паняцця: балота і балоты (*вячэрнія, рудыя*), твань (*жахлівая, халодная*) і твані (*жахлівыя*), дрыгва (*гіблая, жахлівая, халодная, безнадзейная*), багна (*смярдзючая*). Таксама ў значэнні *балота* ўжываюцца словы *прорва і бездань*. Апісваючы Балотныя Яліны, Беларэцкі падкрэслівае: «*Трэба быць чалавеканенавіснікам, каб выдумаць такія мясціны*» [3, 11]. Тапонімы, якія выкарыстоўвае У. Караткевіч, утрымліваюць у сабе адмоўна канатаваную семантыку нізу/пераходнасці: Балотныя Яліны, Волатава Прорва, Халодная Лагчына. Балота – цэнтр нацыянальнага космапсіхалогасу – успрымаецца героямі выключна як праклятае месца, нешта адмоўнае, варожае чалавеку. Жыхары не любяць гэтых мясцін, таму што баяцца іх.

Атмасфера жаху пануе ў Балотных Ялінах. Частотны аналіз твора паказаў, што ў аповесці дамінуюць словы *жах, холад, змрок*, вытворныя ад іх, а таксама іх сінанімічныя рады. У апісанні краявідаў найчасцей выкарыстоўваюцца словы *страшны і жахлівы*: «*самы жахлівы, самы безнадзейны з нашых краявідаў, тарфяныя балоты*» [3, 11], *жахлівая твань, дрыгва, зліва; жахлівыя дрэвы, ночы, жахлівы край*. Наваколле і насельнікаў Балотных Ялінаў агортвае *невядомы начны жах, жах смяротны, апакаліптычны жах, цёмны, незразумелы, нязнаны, тупы, нясцерпны, невымоўны, божы жах, жах мінулага*. Жах суправаджае, прычыніць дзеянне: *героі крычаць жахліва, дрыжаць жахліва, глядзяць з жахам, млеюць ад жаху, курчацца ад жаху, прадчуваюць з жахам, халадзеюць і вар'яцеюць ад жаху*. У герояў жахлівыя і страшныя твары.

«*Жах, які настойваецца гадамі, які становіцца нарэшце звыклым станам для арганізма, ад якога не пазбаўляюцца нават у сне*» [3, 37] – гэта і ёсць дзікае паляванне, якое праследуе чалавека ўжо не ў знешнім, але ва ўнутраным свеце. У такім рэчышчы сімвал можна разглядаць як варыянт юнгіянскага архетыпа Ценю ці суадносіць з фрэйдаўскім Яно. Дзікае паляванне – з аднаго боку, гэта тое, што паралізуе волю, не дазваляе раскрыцца індывідуальнасці чалавека. Але разам з тым менавіта яно не дае

«чужынцамі быць» і прымушае чуць, «як сэрца начамі аб радзімай старонцы баліць», яно трансфармуе незразумелы, нязнаны, тупы, нясцерпы, невымоўны жах у «за краіну радзімую жах». Падобны зварот да М. Багдановіча ў дадзеным кантэксце невыпадковы, бо тэма нацыянальнага самавызначэння хвалявала абодвух пісьменнікаў, суаднесенасць дзікага палявання са старадаўнім гербам нават на ўзроўні тэкставага параўнання твораў двух аўтараў відавочная.

Разгледзім семантычнае напаўненне словазлучэння *дзікае паляванне*, якое ў прыведзенай цытаце («*Яно – наша зямля, нелюбімая нам і страшная*») пазначана займеннікам *яно*. Слова *паляванне* абазначае пошукі і высочванне звяроў, птушак з мэтай знішчэння або лоўлі. У кантэксце твора слова набывае дадатковыя значэнні, якія суадносяцца з семантыкай слова *пагоня*: супольнасць людзей, якія некага пераследуюць, а таксама імкненне дасягнуць пэўнай мэты (адпомсціць, запужаць наваколле, авалодаць чужой спадчынай). *Дзікі* значыць неўтаймаваны, шалёны, люты, зверскі, нелюдзімы. Адпаведна *дзікае паляванне* – самы першабытны, жывёльны пласт чалавечай душы, дзе не існуюць/занядбаныя чалавечыя законы. На ўзроўні грамады *дзікае паляванне* ператвараецца ў вайну ўсіх супраць усіх, у бясконцую помсту і самазнішчэнне, што вядзе да вяртання/замкнёнасці на мінулым. Гэта пазбаўляе чалавецтва будучыні, стварае сітуацыю хаосу, адвечнага станаўлення: «балота» паглынае, але нічога не нараджае.

Гісторыя Балотных Ялін – гісторыя паступовага заняпаду роду Яноўскіх. Маёнтак знаходзіцца ў стане пастаяннай «*аблогі і знутры, і звонку*» [3, 53]. Гэта халодны дом-крэпасць і адначасова дом-турма, які «*цягне з людзей жыццё*» [3, 26], дзе пакутліва чакаюць гвалтоўнай смерці нашчадкі Рамана Яноўскага, не маючы права пакінуць альбо пазбыцца сваёй спадчыны. Яны не любяць свайго дома. У Балотных Ялінах Надзея трымаюць «*законы роду...супраць якіх не пойдзеш*» [3, 32]. А яе род – праклятыя і асуджаныя на смерць. Выміранне Яноўскіх – помста дзікага палявання. Паміраючы, Стах пракляў род свайго забойцы да дваццатага калена (менавіта столькі папличнікаў загінула разам з ім): «*Мы яшчэ з'явімся да цябе, і да дзяцей тваіх, і да нашчадкаў тваіх, я і маё паляванне. Да дваццатага калена будзем мы помсціць бязлітасна, і не схаваемся вы ад нас*» [3, 46]. Прывіднае паляванне сталася «*зброяй д'ябла, праўды, помсты і кары*» [3, 47]. Падобная амбівалентная расшыфроўка закладзеная ў самой прыродзе сімвала.

Надзея – апошняе, дваццатае калена роду, і на яе душу ўжо палюе дзікае паляванне. Блакітная Жанчына, здань якой прарочыць хуткую пагібель, належала да роду і, асуджаная на страту ўласным мужам, перад смерцю пракляла сваіх нашчадкаў: «*Косці мае не супакояцца, пакуль не здохне апошняе змеяня гэтай пароды*» [3, 36]. Яноўскія, такім чынам, праклятыя двойчы. Да сямейнага (унутранага) праклёну дадаецца праклён знешні. Блакітная Жанчына з'яўляецца Ценем Яноўскай. Надзея не мае надзеі, яна вінаватая ў тым, што нарадзілася Яноўскай, грэх роду – яе прыроджаны грэх: «*Што зробіш, нашчадкам за ўсё трэба плаціць, і на мне*

род Яноўскіх згіне» [3, 33]. Яна не можа пераадолець радавы праклён, бо «гэта страшная штука “род”» [3, 20]. Таму Надзея адмаўляе свайму роду, а значыць, сабе самой, у праве на існаванне: «Зямля не для нас» [3, 38]. Выратаванне для апошняй з Яноўскіх магчыма праз зыход, знешні (адкрыццё для сябе Сусвету) альбо ўнутраны (пераадоленне ў душы адвечнага жаху). Між тым дом для Надзеі тоесны Сусвету, пра іншае яна толькі мроіць: «Як мне хочацца часам на цёплае сонца, пад шаты сапраўдных дрэў, якія тут не растуць. Мне часам сняцца яны – маладыя, вялізныя, пышныя, як зялёнае воблака. І воды, такія светлыя, такія поўныя, што дух займае, што спыняецца ад шчасця сэрца. А тут гэтыя агідныя яліны, дрыгва, змрок...» [3, 33].

Дзікае паляванне праследуе не толькі прадстаўнікоў роду Яноўскіх, ад яго пакутуюць не вінаватыя перад Стахам жыхары наваколля, чужы для шляхецкага роду народ. Прычына з’яўлення дзікага палявання на ўзроўні краіны-народа – унутраны разлад, адчужанасць паміж шляхтай і мужыкамі. Шляхта атаясамлівае сябе з усім народам, не ўключаючы ў гэтую катэгорыю сялянства, і наадварот: «Вякамі ішла гэтая мяжа паміж аднымі і другімі – і вось канец, лагічнае завяршэнне: адзічэнне, цемра ва ўсёй дзяржаве, тупы жах, голад, вар’яцтва. І ўся Беларусь – адзінае поле смерці, над якім вые вецер, гной пад нагамі тлустай, задаволенай усім худобы» [3, 108]. Тое, што шляхта і мужыкі ўтвараюць адзін народ, усведамляе інтэлігент Андрэй Беларэцкі – чужаніца ў Балотных Ялінах. Пытанне нацыянальнай ідэнтыфікацыі хвалюе героя, які шукае свой народ, а значыць, сваё месца ў свеце.

Люстраным вобразам Андрэя Беларэцкага з’яўляецца Андрэй Свеціловіч. Абодва – маладыя, вераць у адну ідэю, кахаюць адну жанчыну. Аднолькаваасць імёнаў указвае на падабенства функцый. Падкрэслім асветніцкую ролю герояў: імкненне зрабіць невядомае вядомым, прынесці святло і цеплыню ў змрочныя і халодныя Балотныя Яліны. Адсюль і адпаведныя прозвішчы **Свеціловіч** – той, хто свеціць, нясе, ловіць святло. У прозвішчы **Беларэцкага** прачытваецца карань -бел-, які можа атаясамлівацца і з **белым** колерам і этнонімам **беларус**. А. Верабей мяркуе, што «прозвішча Беларэцкі назывуе. Варта толькі змяніць дзве літары, і атрымаецца “Беларускі”» [2, 214]. Даследчык таксама ўказвае на этымалогію імені Андрэй, якое перакладаецца з грэчаскай як «мужны» [2, 214]. У хрысціянскім кантэксце гэтае імя асацыіруецца з Андрэем Першаазваным – апосталам, які першым пайшоў за Ісусам Хрыстом. Менавіта з асобай апостала Андрэя звязваюць прыход хрысціянства на славянскія землі. Падабенства асветніцкай функцыі Андрэя Першаазваннага і герояў У. Караткевіча відавочнае.

Ні жыхары маёнтка, ні сяляне не ведаюць сапраўднай прыроды дзікага палявання, іх жах паходзіць менавіта ад няведання. Адпаведна пераадоленне жаху магчыма праз тлумачэнне невядомага, разгадку таямніцы. Андрэй Свеціловіч не можа перамагчы дзікае паляванне. Ён – свой у Балотных Ялінах. Ён – частка Яноўскіх, значыць, і частка палявання. Менавіта

Свеціловіч, у якога радавая віна ў крыві, становіцца апошняй ахвярай помсты і сімвалам выкуплення граху сваіх продкаў. Раскрыць таямніцу можа толькі чужаніца, які не верыць у дзікае паляванне, не мае ў душы векавечнага смяротнага жаху, «*жаху нашчадкаў*». Звернем увагу на тое, што Беларэцкі толькі выкрывае дзікае паляванне Дубатоўка, знішчаюць «паляўнічых» Рыгор і мужыкі. Аднак пагібель Дубатоўкавага палявання не спыняе працэсу самаразбурэння народа, паколькі крывавае супрацьстаянне працягваецца, «паляўнічыя» толькі мяняюцца месцамі. Помста не можа стаць падмуркам нацыянальнай еднасці, яна спараджае новы разлад.

Людзі на балоце жывуць адасоблена ад свету. Іх прастора замкнёная ў дакладна акрэсленых межах. Балотныя Яліны для іх жыхароў атаясамліваюцца з усёй краінай. Лагічна выказаць меркаванне, што і на ўзроўні зямлі – краіны – Беларусі невядомы жах нараджаецца няведаннем гісторыі, непрыняццем сваёй спадчыны, менавіта таму наша зямля «*нелюбімая намі і страшная*».

У дадзеным кантэксце цікавасць выклікае займеннік *наша*, што выкарыстоўваецца ў дачыненні да зямлі, паколькі прыналежнасць тут можна выявіць толькі праз суаднясенне выказвання з асобай моўцы, які ў аповесці застаецца ананімным. Ён можа разглядацца як прадстаўнік роду (спадчына, нелюбімая Яноўскімі), народа (Бацькаўшчына, страшная для беларусаў), чалавецтва («*зямля не для нас*»).

С. Аверынцаў сцвярджае: «Сама структура сімвала накіравана на тое, каб даць праз кожную асобную з’яву цэласны вобраз свету» [1, 976]. Паспрабуем прасачыць, як У. Караткевіч, распавядаючы гісторыю Балотных Ялін, робіць яе гісторыяй Сусвету, ад прыватнага прыходзіць да універсальнага. Параўнаем два ўрыўкі. Найперш фінал рукапісу, з якога Андрэй Беларэцкі даведваецца пра дзікае паляванне: «*Па верасе, па гіблай дрыгве скача дзікае паляванне і будзе скакаць да тых часоў, пакуль існуе свет. Яно – наша зямля, нелюбімая намі і страшная. Злітуйся з нас, Божа!*» [3, 48]. І фінал аповесці: «*У жахлівым маўчанні шалёна скача над зямлёю дзікае паляванне караля Стаха. <...> Не прайшоў ягоны час, пакуль ёсць цемра, голад, нераўнапраўе і цёмны жах на зямлі. Яно – сімвал усяго гэтага*» [3, 197]. Відавочна, што ў абодвух урыўках даецца аўтарская расшыфроўка сімвала, акцэнтуюцца думка, што дзікае паляванне не абмяжоўваецца паляваннем Стаха ці Дубатоўка, што яно «будзе скакаць... пакуль існуе свет», што яно ёсць «*цемра, голад, нераўнапраўе і цёмны жах на зямлі*». У першым выпадку дзікае паляванне разглядаецца ў дачыненні да Балотных Ялін (*па верасе, па гіблай дрыгве*). Яно выступае своеасаблівай повяззю часоў. Яно – гісторыя і сучаснасць роду Яноўскіх і Балотных Ялін. Дзікае паляванне – «*жах мінулага, апакаліпсіс ягоны, смерць*» [3, 130], гэта мінулае, якое пазбаўляе людзей будучыні. Яно – смерць, якая замяніла сабой жыццё, у ім час перастае існаваць, пераходзячы ў вечнасць. У другім урыўку аўтар выходзіць на ўзровень Універсуму: паляванне скача «*над* зямлёй». І гэта яшчэ раз падкрэсліваецца ў апошнім сказе аповесці: «*Хаваючыся напалову ў тумане, імчыць над змрочнай зямлёй дзікае паляванне*» [3, 197].

Такім чынам, праведзенае даследаванне выявіла, што сімволіку дзікага палявання нельга зводзіць выключна да гістарычна-прыгодніцкай канвы твора, абмяжоўваючыся паляваннем Стаха і Дубатоўка. Звяртаючыся да вобраза дзікага палявання, У. Караткевіч праз асобныя з’явы дае цэласны вобраз свету, выходзячы на шырокія абагульненні. Аўтарскае азначэнне «*яно – наша зямля*» дазваляе прасачыць сімволіку дзікага палявання на розных узроўнях, дэтэрмінаваных значэннем слова *зямля*: спадчыны – роду, краіны – народа, Сусвету – чалавецтва. Амбівалентнасць сімвала, узаемазваротнасць яго сэнсавых адценняў дазваляе меркаваць, што дзікае паляванне – гэта не толькі жах, адчужанасць, унутраны разлад, але і ўнутраны імператыў, адначасова зброя д’ябла і праўды. Невядомы жах (дзікае паляванне) нараджаецца няведаннем гісторыі, непрыняццем сваёй спадчыны, менавіта таму наша зямля «*нелюбімая намі і страшная*». Гармоніі, суладдзя можна дасягнуць толькі праз любоў да сваёй бацькаўшчыны – роду, краіны – народа, Сусвету – чалавецтва.

ЛІТАРАТУРА

1. *Аверинцев С.* Символ // Лит. энцикл. терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. М., 2003.
2. *Верабей А. Л.* Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць. Мн., 2005.
3. *Караткевіч У.* Дзікае паляванне караля Стаха. Збор твораў. У 8 т. Мн., 1990. Т. 7.
4. *Макмілін А.* Беларуская літаратура ў 50–60-я гады XX ст. Мн., 2001.
5. *Радионова С. А.* Символ // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. Мн., 2003.